

Volgens het opleidingsdocument in het hoger onderwijs is het sociaal werk een ‘talig’ beroep. Maar dat is eenzijdig en onhoudbaar. Kunst en creativiteit kunnen professionals ‘meertalig’ maken, betogen drie lectoren van verschillende hogescholen. En dat is hard nodig.

PLEIDOOI

TEKST Nico de Vos, Eltje Bos, Erik Jansen
FOTO Tiva Pam

Lezers van dit tijdschrift in het onderwijs weten het wel: begin vorig jaar, januari 2017, is het nieuwe *Landelijk opleidingsdocument sociaal werk* uitgekomen. Dat is de gezamenlijke uitgave van de vijf landelijke opleidingsoverleggen (Loo's) in het domein sociaal werk van de sector hogere sociale studies (2017). In dit opleidingsdocument zijn onder meer de kerntaken en generieke kwalificaties van professionals sociaal werk geformuleerd en toegelicht. Deze drie kerntaken zijn:

- het sociaal functioneren van mensen en hun sociale context bevorderen;
- de organisatorische verbanden versterken waarbinnen sociaal werk plaatsvindt;
- de eigen professionaliteit en de ontwikkeling van het beroep bevorderen.

Aan deze kerntaken zijn tien kernkwalificaties verbonden. Zo luidt de eerste kwalificatie: 'Professionals sociaal werk benaderen mensen en hun sociale context en laten zich benaderen. Professionals sociaal werk zijn "present", ze maken contact mogelijk via verschillende kanalen en vangen signalen op' (idem 2017, p. 19). Contact is cruciaal in sociaal werk en, meer algemeen, in het werk van alle sociaal professionals. Maar hoe maak je dat mogelijk? Wat verstaan we eigenlijk onder 'via verschillende kanalen'? En welke plaats krijgen die 'verschillende kanalen' daadwerkelijk in sociaal werk, ook als het gaat om de andere kwalificaties?

De inleidende alinea op de toelichting bij de tien kernkwalificaties stelt nadrukkelijk het volgende

(idem 2017, p. 24): 'Sociaal werk is een "talig" beroep. Een goede mondelinge en schriftelijke taalvaardigheid ligt aan de basis van alle kwalificaties die hieronder worden toegelicht.' Deze stelling is niet verrassend, want het strookt met het gangbare denken en doen in (de opleiding van) sociale beroepen en, meer algemeen, de status quo wat betreft taligheid in onze maatschappij. Er wordt in het opleidingsdocument een koppeling gelegd met mondelinge en schriftelijke taalvaardigheid, die belangrijk zijn voor sociaal werk. Maar de stelling wordt nergens onderbouwd en is volgens ons eenzijdig. Het verraadt een vooringenomenheid met de verbale taal en cognitieve intelligentie, die zowel praktisch als filosofisch niet meer houdbaar is. In dit artikel pleiten wij daarom voor een herformulering en herwaardering van sociaal werk als een 'meertalig' beroep. Daarbij maken we duidelijk dat kunst en creativiteit bij uitstek geschikt zijn om aan die meertaligheid vorm te geven.

Om wie het gaat

Allereerst wat betreft (meer)taligheid in de praktijk van het sociaal werk. Sociaal werk zet zich in voor het sociaal functioneren en de sociale kwaliteit van mensen. Dat gebeurt in verschillende sociale contexten, hun primaire leefomgeving, netwerken en gemeenschappen, zo leert ook het opleidingsdocument. De sociaal werker, en feitelijk iedere sociaal professional, komt in aanraking met een veelheid aan complexe vraagstukken en dilemma's in de praktijk van alledag. Het zijn de mensen om wie het gaat, zij vormen het vertrekpunt van

denken en doen. Maar wie zijn die mensen? Daar is uiteraard geen eenduidig antwoord op te geven, we zijn immers niet over één kam te scheren. In sociaal werk gaat het over iedereen, met allerlei voorkomende verschillen en combinaties: krachtige en kwetsbare mensen; mensen met en zonder beperkingen, fysiek of psychisch; nieuwkomers met een niet-westerse migratieachtergrond en mensen die al langer in een bepaald land wonen; kinderen, jongeren, volwassenen en ouderen; mensen die thuis zijn in de Nederlandse taal en mensen die een vreemde taal spreken; mensen met wie niks aan de hand is en mensen die bijvoorbeeld met justitie in aanraking zijn gekomen; mensen die zich (soms meer dan) uitstekend zelf weten te redden en mensen die samenredzaam kunnen of willen zijn; enzovoort. Superdiversiteit is aan de orde van de dag en in principe doen de vragen van al die mensen er voor de sociaal professional toe. Dit betekent dat het inzetten van verbale taal, of specifiek het Standardnederlands zoals het op scholen wordt onderwezen, onder meer bij het contact maken in sociaal werk niet zelden flink tekortschiet. Toch zou sociaal werk in de kern een 'talig' beroep zijn, waarbij goede mondelinge en schriftelijke taalvaardigheid aan de basis ligt van alle kwalificaties. Het belang ervan voor de beroepsuitoefening staat wat ons betreft niet ter discussie, maar in de praktijk is er echt meer nodig. Anders doen we de mensen om wie het gaat, tekort.

Niet houdbaar

Aan de nadruk op een enkelvoudige verbale taligheid van sociaal werk ligt stilzwijgend een filosofische vooronderstelling ten grondslag. Het wordt tijd die boven tafel te krijgen en in vakkringen de discussie aan te gaan. Waar het op neerkomt, is dat de mens in essentie nog altijd als een 'Geistwesen' wordt beschouwd. Of, zoals de filosoof Aristoteles (384-322 v.o.j.) alweer bijna 2500 jaar geleden stelde: de mens is een met rede en spraak begiftigd dier.* De mens is het enige dier dat begiftigd is met *logos*. Dit Griekse woord betekent zowel 'rede' als 'spraak' en wijst erop dat het rationele verstand en het vermogen tot spreken met elkaar zijn verweven. Het woord heeft nog meer betekenissen, maar alle hebben betrekking op onze discursieve, redenerende vermogens. We zien die nadruk op de menselijke *logos* later bijvoorbeeld ook terug bij de

moderne filosoof Descartes (1596-1650), met zijn bekende uitspraak *cogito ergo sum*, 'ik denk, dus ik ben'. Dit soort denkbeelden over de mens als discursief, redenerend wezen hebben geleid tot allerlei tweedelingen of dualismen, zoals tussen geest en lichaam, verstand en gevoel, spreken en zwijgen, denken en doen, individu en gemeenschap, man en vrouw of mens en dier. De eerstgenoemde termen van dergelijke tweedelingen voeren nog vaak de boventoon. De *logos*, in al zijn gedaanten, is bij een dergelijk mensbeeld dominant. Er zijn ondertussen echter veel denkers die dat ter discussie hebben gesteld, waaronder Derrida (1930-2004) met zijn kritiek op het 'logocentrisme'. Dat is volgens hem alomtegenwoordig in onze westerse denkkultuur. De term betekent letterlijk het centraal stellen van de *logos*, door hem opgevat als 'spraak', als 'waarheid', als 'essentie' (Van Den Braembussche 2007). In het hedendaagse denken zijn er allerlei relevante ontwikkelingen waarbij de *logos* minder prominent is, maar die zijn niet tot nauwelijks doorgedrongen tot het sociaal werk. Het van oudsher gangbare mensbeeld werkt er nog grotendeels door, zoals naar voren komt in de stelling over de 'taligheid' van sociaal werk.

Filosofisch

Het verdient aanbeveling 'de mens' ruimer op te vatten, ook minder uit te gaan van zijn uniekheid ten opzichte van andere dieren (zie ook: De Waal 2010). Aristoteles maakte voor de ontwikkeling van welsprekendheid al een onderscheid in drie soorten overtuigingsmiddelen: de logische, de gevoelsmatige en de ethische kwaliteit van een redevoering. In Griekse termen: *logos*, *pathos* en *ethos*. Voor kwalitatief hoogwaardige communicatie doen ze er alle drie toe: de feiten, ideeën en redeneringen (*logos*), de gevoelens, affecten en emoties (*pathos*) en het morele gezag dat zich toont (*ethos*). Denk maar aan voorbeelden van grote sprekers als Gandhi, Mandela of Obama; in hun speeches komen alle drie kwaliteiten gezamenlijk voor. De nadruk ligt bij Aristoteles (en vele latere filosofen), zoals gezegd, vooral op de rede en spraak of de verbale communicatie, ook bij deze driedeling.

Maar laten we ons concentreren op het gevoelsmatige, 'pathische' aspect van ons contact met andere mensen. Dit komt ook terug in begrippen als 'sympathie' en 'empathie', respectievelijk 'meevoelen met' en 'invoelen van' de ander. Volgens ons is juist gevoelsmatige communicatie niet per se of alleen verbaal talig van aard. Zelfs eerder niet dan wel. De mens is een relationeel 'wezen' dat vanaf het meest prille begin lichamelijk en zintuiglijk verbonden is met de ander (De Vos 2014, 2018; De Vos & Verhagen 2017). Het delen van gevoel speelt hierin een fundamentele rol. Connecties zijn vaak affectief (Oosterling 2009, p. 260). Dit impliceert dat contact en communicatie meer behelzen dan alleen de discursieve woordentaal.

'Kunst kan laten zien hoe je als mens kunt omgaan met complexiteit en kunt reageren op onvoorziene omstandigheden

Honderd talen

In de wereld van educatie van jonge kinderen is de Reggio Emilia-benadering, met de oprichter ervan, Loris Malaguzzi (1920-1994), geen onbekende. Volgens deze benadering beschikken kinderen over 'honderd talen' om zich uit te drukken (Edwards e.a. 1998): 'Jonge kinderen worden gestimuleerd hun omgeving te verkennen en zich uit te drukken door middel van al hun natuurlijke "talen" of expressiemiddelen, zoals woorden, bewegen, tekenen, schilderen, bouwen, beeldhouwen, schaduwspel, collages, drama en muziek' (idem 1998, p. 23). In Nederland zien we deze of vergelijkbare benaderingen vooral terug in de kinderopvang en aan het begin van het basisonderwijs, maar al duidelijk minder vanaf groep 3, laat staan in het voortgezet, middelbaar en hoger (beroeps)onderwijs of de volwasseneducatie. Want, zo leert Malaguzzi over de gangbare educatie in zijn gedicht 'Zeker, de honderd is er wél': 'Ze zeggen tegen het kind: / ik geef je de al ontdekte wereld / en van de honderd pakken ze er negenennegentig af' (idem 1998, p. 9). Ieder kind is vanaf zijn geboorte rijk aan mogelijkheden, krachtig en creatief. En als het goed is, geldt die rijkdom aan mogelijkheden onverminderd op latere leeftijd. De Amerikaanse psycholoog Gardner (1943) is betrokken bij de Reggio Emilia-benadering. Hij idealiseert het niet. Maar, zo benadrukt hij: 'Reggio is voor mij het beste voorbeeld van een manier van opvoeden die effectief en menselijk is; de leerlingen lopen er een grondige leerschool in menselijkheid door die hun hele leven van invloed kan zijn' (idem 1998, p. 17). Gardner is bekend geworden met zijn theorie van de meervoudige intelligenties (2002). Het onderwijs is vooral gericht op *linguïstische* en *logisch-wiskundige intelligentie*, op taal en rekenen. Behalve deze cognitieve soorten intelligentie, beschikken mensen volgens Gardner echter over meer soorten intelligenties, die stuk voor stuk van waarde zijn. Zo zijn er *muzikale intelligentie*, *lichamelijke-bewegings-intelligentie* en *ruimtelijke intelligentie*, die in de kunsten een rol spelen. En er zijn de *interpersoonlijke* en *intrapersoonlijke* intelligentie, die vooral maatschappelijk van belang zijn. Daarnaast onderscheidt hij drie nieuwere vormen van intelligentie: de *naturalistische*, *spirituele* en *existentiële* intelligentie. Een tijd lang is er veel aandacht uitgegaan naar Gardners theorie, maar deze is geluwd. Er bestaat geen wetenschappelijke consensus over het daadwerkelijk bestaan van de verschillende soorten intelligenties omdat de theorie niet *evidence based* is. Daarmee is er misschien een 'hype' overgewaaid, maar lijkt het kind ook met het badwater te zijn weggegooid. Cognitieve intelligentie voert als vanouds de boventoon en gaat hand in hand met de discursieve taal van cijfers en letters. Dat gaat volgens ons ten koste van de (ontwikkeling van) andersoortige vermogens van mensen, van de 'honderd talen' waarmee we als mensen kunnen communiceren. Dat bedoelen we dan metaforisch,

Professionals sociaal werk zijn 'present', ze maken contact mogelijk via verschillende kanalen en vangen signalen op. Kunst en creativiteit werken daarbij, ze openen die kanalen

omdat de mogelijkheden feitelijk oneindig zijn. Mensen zijn 'meertalige wezens', en het sociaal werk zou zich daarvan in opleiding en beroepsuitoefening meer rekenschap mogen geven.

Het werkt

De soorten vermogens die in de kunsten worden aangesproken, zijn niet in eerste instantie cognitief van aard. En de gebezigde taal is veelal niet-discursief en niet-verbaal. Weliswaar bestaat er conceptuele kunst met vaak ook een meer discursief karakter. En er zijn (deels) verbale vormen van kunst, zoals literatuur en poëzie of praten en zingen in een muziek-, dans- en/of theaterperformance. Maar kunst en creativiteit hebben een status aparte in de samenleving waar het gaat om het aanspreken van onze lichamelijke en zintuiglijkheid, direct of indirect. Door kunst kunnen we raken en geraakt worden. Zintuiglijke gewaarwording en gevoel – het delen ervan – vormt de basis van ons bestaan. In de kunsten komt dat bij uitstek naar voren. Neem het voorbeeld van het samen meedansen met het optreden van een band op een popfestival. Bij kunst gaat het niet zozeer of alleen om woordtaal, maar om beeldtaal, danstaal, muziektaal, enzovoort. Ze kan mede zorg dragen voor het beoefenen en cultiveren van die 'vreemde talen'. Ze kan laten zien hoe je als mens kunt omgaan met complexiteit en kunt reageren op onvoorziene omstandigheden (Jansen [in druk]; Cobussen 2017). In sociaal werk gaat het dan niet (alleen) om het praktiseren van *l'art pour l'art*. Professionals sociaal werk zijn 'present', ze maken contact mogelijk via verschillende kanalen en vangen signalen op (zie ook: Kroese & Jansen 2016). Kunst en creativiteit werken daarbij, ze openen die kanalen. Dat komt onder andere naar voren in de *Inspiratiegids voor lokaal beleid. Preventie, zelfregie en participatie met kunst en cultuur in het sociaal domein* (Trie-nekens e.a. 2016), uitgegeven door het Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst (LKCA). Of kijk naar de toenemende hoeveelheid praktijkgericht onderzoek op het overgangsgebied van 'kunst en sociaal' in dit land waaruit de werkzaamheid, onder voorwaarden, geldt en waarvan in dit tijdschrift met een aantal voorbeelden verslag wordt uitgebracht. En zie ook de internationale ontwikkelingen op dit gebied, zoals onder meer

wordt voorgelegd in de ophanden zijnde publicatie *Art in Social Work Practice* (Huss & Bos [2019 te verschijnen]).

Dus: onze conclusie is dat we er goed aan doen het palet aan professionele mogelijkheden met kunst en creativiteit te verruimen – ‘sociaal werk is een “meertalig” beroep’.

Noot

* <https://www.filosofie.nl/aristoteles/index.html>

Nico de Vos is filosoof en lector Participatie en Stedelijke Ontwikkeling aan de Hogeschool Utrecht. **Eltje Bos** is lector Culturele en Sociale Dynamiek aan de Hogeschool van Amsterdam. **Erik Jansen** is associate lector Versterken van Sociale Kwaliteit aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen. Zij werken via praktijkgericht onderzoek en onderwijs samen aan innovaties op het gebied van kunst en creativiteit in het brede sociaal domein.

Bronnen

- Cobussen, M., *The field of musical improvisation*. Leiden: Leiden University Press, 2017. Open access. Te raadplegen op: <https://www.lup.nl/product/field-musical-improvisation/>
- Edwards, C., L. Gandini & G. Forman (red.), *De honderd talen van kinderen. De Reggio Emilia-benadering bij de educatie van jonge kinderen*. Amsterdam: SWP, 1998
- Gardner, H., *Soorten intelligenties. Meervoudige intelligenties voor de 21^e eeuw*. Amsterdam: Nieuwezijds, 2002
- Huss, E. & E. Bos (Eds.), *Art in Social Work Practice. Theory and practice: international perspectives*. New York / London: Routledge [2019 te verschijnen]

- Jansen, E., Complexity and musical improvisation: Book review of: Cobussen, M., *The field of musical improvisation*, 2017. *Music & Science*, [in druk]
- Kroese, W. & E. Jansen, Tussen vast en vloeibaar: een filosofisch perspectief op vaktherapie in tijden van transformatie. *Tijdschrift voor Vaktherapie*, 12 (4), p. 21-29, 2016
- Landelijke opleidingsoverleggen (Loo's) in het domein sociaal werk van de sector hogere sociale studies, *Landelijk opleidingsdocument sociaal werk*. Amsterdam: SWP, 2017
- Oosterling, H., *Woorden als daden*. Rotterdam Vakmanstad / Skillcity. Heijningen: Jap Sam Books, 2009
- Trienekens, S., B. Swartjes, I. Docter & A. de Boer, *Inspiratiegids voor lokaal beleid. Preventie, zelfregie en participatie met kunst en cultuur in het sociaal domein*. Utrecht: LKCA, 2016
- Van Den Braembussche, A., *Postmodernisme. Een intertekstueel woordenboek*. Budel: Damon, 2007
- Vos, N. de, *Lichamelijke verbondenheid in beweging. Een filosofisch onderzoek naar intercorporeïteit in de hedendaagse danskunst*. Dissertatie. Tilburg: Tilburg University, 2014
- Vos, N. de, Bodily connectedness in motion. A philosophy on intercorporeity and the art of dance in education. Naughton, C., G. Biesta & D.R. Cole, *Art, artists and pedagogy. Philosophy and the arts in education*, p. 62-71. New York / London: Routledge, 2018
- Vos, N. de & S. Verhagen, *Participatie en stedelijke ontwikkeling. De impact van sport, kunst en gemeenschappen*. Openbare les. Utrecht: Hogeschool Utrecht, 2017
- Waal, F. de, *Een tijd voor empathie. Wat de natuur ons leert over een betere samenleving*. Amsterdam/Antwerpen: Contact, 2010

'DINGEN MOETEN FOUT KUNNEN GAAN'

Drie jaar geleden bedacht de Amsterdamse participatiemedewerker Raphaël Beaumont dat hij de sleutels van Biko in de Amsterdamse Transvaalbuurt moest kopiëren en aan 35 'sleutelhouders' moest geven. Door de wijkbewoners letterlijk eigenaar te maken van hun buurthuis, zouden zij volgens hem grotere verantwoordelijkheid gaan voelen voor het reilen en zeilen ervan. Beaumonts aanpak valt goed bij de bewoners, maar botst op onderdelen met de bedrijfsmatige benadering van Dynamo. Deze welzijnsorganisatie werkt namelijk, zoals veel andere zorg- en welzijnsaanbieders, op basis van prestatieafspraken met de gemeente. Dergelijke afspraken zijn na de grote decentralisatieoperatie overal in het land gemeengoed geworden.

Beaumont is er een tegenstander van, want sociaal werkers worden daardoor verplicht productie te

maken. 'Maar als je van tevoren bedenkt wat je moet doen, doe je straks alleen nog wat je hebt bedacht en heb je geen oog voor de kansen die onverwachte ontwikkelingen kunnen bieden.'

De participatiemedewerker heeft het bij Dynamo voor elkaar gekregen dat hij zijn eigen aanpak mag volgen. 'Het adagium binnen de organisatie is dat we dingen op "de goede" manier doen, maar ik heb ruimte gekregen om dingen te laten mislopen en om mensen te laten botsen. Daarvan leren we tenslotte het meest.'

Door de decentralisaties is de complexiteit in het sociaal domein enorm toegenomen, aldus Beaumont. 'Voor een deel is dat te wijten aan professionals die zich in alle bochten wringen om aan de eisen van de opdrachtgever te voldoen. Wat wijkbewoners willen, schiet er daardoor geregeld bij in.' (JvD)